

Hanımlara Mahsus Gazete'nin 543-580 Arasındaki Sayılarda Kadın Kimliği Üzerine Bir Çalışma

A Study on Women's Identity in Issues 543-580 of Hanımlara Mahsus Gazete

Kübra Koyun^{1*} Hilal Akça Öcal²

Öz

Osmanlı Devleti'nde çağdaşlaşmanın gerçekleştirilmesi için bir araç olarak görülen basın yayın hareketi, değişim ve dönüşüm sürecindeki fikrî oluşumun özümsemesinde önemli bir yapıyı teşkil etmiştir. Bu basın yayın hareketi içerisinde en uzun ömürlü kadın süreli yayını olma özelliğini taşıyan *Hanımlara Mahsus Gazete*, 1895-1908 yılları arasında yayımlanmıştır. *Hanımlara Mahsus Gazete*'de birçok kadın yazarın kendi isimlerini kullanarak eserlerini yayımlamalarının yanı sıra erkek yazarların çalışmalarına da yer verildiği görülmüştür. Roman, şiir, hikâye, tiyatro, deneme, makale, gezi yazısı, hatıra, mektup türleri bu yayın aracılığıyla yayımlanma imkânı elde etmiştir. Kadının kamusal alandaki varlığı ve söz konusu dönemdeki faaliyetlere katılım düzeyi hakkında önemli veriler sunan süreli yayın; güzellik, moda, eğitim, sağlık, aile, meslek, evlilik, edebiyat ve sanat konularıyla ilgilenmiştir. *Hanımlara Mahsus Gazete*, çeşitli konular aracılığıyla kadınların dünyasını okura aktarmakla birlikte dönemin sosyal yapısını göz önünde bulundurarak ideal kadının nasıl olması gerektiğiyle ilgili benimsetilmek istenen düşünceleri okuyucu kitleleriyle buluşturmuştur. Bu çalışmada söz konusu süreli yayının 543-580 sayı aralığında yayımlanan metinlerden hareketle kadının farklı alanlardaki konumu, idealize edilen kadın kimliği ve bu kimliği inşa etmek için izlenen yollar incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Hanımlara Mahsus Gazete*, İdeal kadın, Kimlik, Rol.

Abstract

The publishing, seen as a tool for achieving modernization in the Ottoman Empire, constituted an important structure in internalizing the intellectual formation during a period of change and transformation. Of this press movement, *Hanımlara Mahsus Gazete*, the longest-running women's periodical, operated between 1895 and 1908. The periodical featured works by numerous female authors under their own names, alongside contributions from male writers. Through this periodical, genres such as novels, poetry, stories, plays, essays, articles, travel notes, memoirs, and letters have had the opportunity to be published. The periodical addressed topics including women's presence in the public sphere and their level of participation in activities during that period, covering beauty, fashion, education, health, family, profession, marriage, literature, and art. In addition to conveying the world of women through various topics, *Hanımlara Mahsus Gazete* aimed to acquaint its readership with the thoughts intended to shape the ideal woman considering the social structure of the time. In this study, the role of women in different fields, the idealized female identity and the ways followed to build this identity will be examined based on the texts in the 543-580 issue range of the periodical in question.

Keywords: *Hanımlara Mahsus Gazete*, Ideal women, Identity, Role.

Atıf/Citation: Koyun, K. & Akça-Öcal, H. (2024). *Hanımlara Mahsus Gazete'nin 543-80 arasındaki sayılarda kadın kimliği üzerine bir çalışma. KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 525-552.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, kubrakoyun44@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8346-0031.

² Doç. Dr, Erciyes Üniversitesi, hakca@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3518-7306.

Extended Abstract

“Hanımlara Mahsus Gazete” is the longest-lasting periodical for women operating from 1895 to 1908. During this period, the terms “newspaper” and “journal/periodical” is used interchangeably to describe such publications. Therefore, ‘Hanımlara Mahsus Gazete’ is referred to as a newspaper in some studies and as a periodical in others. This newspaper is significant for its exploration of the Ottoman women’s movement and identity, making it particularly suitable for studies related to these topics. The newspaper published articles on a wide range of subjects including health, education, marriage, family, child-rearing, household management, fashion, beauty, sciences, and fine arts. The majority of the contributors to the newspaper were women, including prominent writers such as Fatma Aliye, Emine Semiye, and Şair Nigâr Hanım.

Many studies have been conducted on *Hanımlara Mahsus Gazete*. There are differences in the findings regarding the number of issues the publication consisted of. The newspaper comprises over 600 issues. Texts found in the first 100 issues of the newspaper, published in Arabic script, were transliterated into modern script in a master’s thesis prepared at Atatürk University by Hale Gürbüz. Arzu Şeyda handled issues 101-200, and Aybala Arı addressed issues 201-300, both completing their dissertations at the same institution, also transliterating them into modern script. These studies provided publication dates, name indices, and subject indices for the transcribed texts. M. Fethi Yanardağ’s master’s thesis titled *“A Study on ‘Hanımlara Mahsus Gazete’”* examined selected issues of the newspaper intermittently. Imren Gece’s master’s thesis *“Literary Activities in ‘Hanımlara Mahsus Gazete’”* examined literary genres published in the newspaper, providing alphabetical and chronological indices by author and work. Mustafa Çiçekler and Fatih Andi’s collaborative work *“Hanımlara Mahsus Gazete (1895-1908) Selection with New Letters”* analyzed texts published in the first 100 issues of the newspaper. Ayşe Zeren Enis’s book *“Everyday Lives of Ottoman Muslim Women: Hanımlara Mahsus Gazete (Newspaper for Ladies)”* is also a significant contribution to the topic. No study has yet transcribed texts published from issue 300 onwards into modern script in a specific number range. This study conducted transcription work on selected texts from issues 543-580, which were previously untranscribed, quoting excerpts that provide insights into women’s identity, social position, and role in the modernization process. Transcribing these texts preceding the alphabet reform into modern script contributes significantly to the literature by making them accessible to relevant readers and researchers. Transcription efforts enable access to information about women’s activities during that period.

In the newspaper *Hanımlara Mahsus Gazete*, information is provided about the place of women in the workforce, their role within the household, motherhood, and daily life. While the ideas advocated in "*Hanımlara Mahsus Gazete*" generally address women, they also touch upon thoughts concerning men and children. According to *Hanımlara Mahsus Gazete*, women should be educated, knowledgeable, cultured, and equipped to take an active role in the workforce. Women should be a part of modernization efforts. Otherwise, the Ottoman Empire could not achieve the goals it aimed for with modernization movements. For modernization movements to settle in society, women must be taken out of the confines drawn by patriarchal order and must be made visible in society. In Europe that the Ottoman Empire took as an example in its modernization efforts, the situation is as follows: In the texts from issues 543-580, women are portrayed as active participants in social life and have carved out spaces in domains traditionally perceived as meant for men.

In *Hanımlara Mahsus Gazete*, women's education is considered very important. Texts titled "*Muhavere-i Nisaiye*" from issues 543-580 frequently put emphasis on this topic. According to the ideas advocated here, even though a woman continues her life with the roles as a mother and wife, she must be educated no matter what. This is because a woman shapes the future generation and it is unacceptable for her to be ignorant, as an ignorant mother will raise ignorant children. According to *Hanımlara Mahsus Gazete*, this situation militates against achieving the educated society to be created through modernization. Ottoman women are compared to European women, and comparisons are made between the two sides. Of these comparisons, European women are sometimes taken as examples, while at other times, it is concluded that Ottoman women are superior to European women in different aspects. The newspaper's stance was that Ottoman women should avoid being ostentatious or having a penchant for luxury. What matters most is that women should develop themselves pursuing their educational goals.

Through the data obtained, this study conveys to the reader the characteristics sought in female identity via *Hanımlara Mahsus Gazete* in society. These women should improve themselves and their society by emphasizing education, culture, and knowledge. The newspaper's portrayal of the woman suggests that she should exercise caution when raising her child. Discipline, education, and morals are prioritized issues in raising children. A woman should always set an example for those around her while maintaining her presence as a mother, wife, or any other individual in society. The newspaper presents the identity of a woman as infused with the European education and Islamic morality.

Keywords: Hanımlara Mahsus Gazete, Ideal women, Women, Identity, Role.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde basın yayın araçlarının kullanılmaya başlanması Avrupa devletlerine göre daha geç bir tarihte mümkün olabilmıştır. Bunun temel nedeni Osmanlı'nın Avrupa'nın ilerleyişine uzak kalmasıdır. XVIII. yüzyılda yapılan ıslahatlarda Osmanlı'nın Avrupa'da yaşanan gelişmeleri incelediği ve ıslahatlar için Avrupa'yı örnek aldığı görülmüştür. Nitekim Osmanlı'nın modernleşmenin önemli kapılarından biri olan matbaanın kurulması da bu süreçte yaşanan bir gelişmedir. 1719 yılında Müteferrika İbrahim Efendi tarafından başlatılan ilk Türk matbaası kurma çalışmaları, Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin oğlu Sait Efendi'nin katılımıyla hızlanmış, 1727 yılının sonlarında 14-16 Aralık günlerinde ilk matbaa faaliyete geçirilmiş ve matbaanın aralıklı çalışmaları 1797 yılına kadar sürmüştür (Ertuğ, 1985).

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda matbaanın yerleşmesinin ardından yaşanan en önemli gelişme gazete ve süreli yayınların günlük hayata girmiş olmasıdır. Osmanlı Devleti'nin ilk resmî gazetesi *Takvim-i Vekayi* II. Mahmut döneminde çıkarılmış ve reform hareketlerinde önemli bir yere sahip olmuştur. Yarı resmî gazete olarak tanımlanan ve İngiliz William Churchill tarafından ilk sayısı 1840'ta yayımlanan *Cerîde-i Havâdis* ise ikinci Türkçe gazete olarak Türk basın tarihindeki yerini almıştır. Ağâh Efendi'nin çıkardığı ve Şinasi'nin 24'üncü sayısına kadar destek verdiği ilk özel gazete *Tercümân-ı Ahvâl* ilk sayısını 1860'ta yayımlamıştır. Batılılaşmanın toplum yaşamında yerleşmesi için önemli çalışmalar ortaya koyan bu gazete yayına başlayan ilk bağımsız gazetedir. *Tercümân-ı Ahvâl*'in çalışmalarını daha nitelikli bir içerikle devam ettiren gazete ise İbrahim Şinasi'nin tek başına 1862'de çıkarmış olduğu *Tasvir-i Efkar*'dır (Budak, 2014).

İbrahim Şinasi tarafından başlatılan özel gazete çalışmaları ile Batılılaşma hareketi, devletin; askeri, bürokratik ve ekonomik alanda yaptığı çalışmaları aşarak edebiyat ve toplum hayatında yerini bulmaya başlamıştır. Gazete ve dergiler yeni bir dil oluşumunu, yeni türlerle tanışmanın ve bu türlerin yayılmasıyla oluşan yeni edebiyatın kurulmasını sağlayan araçlardır. Toplumun düşünce dünyasında önemli değişim ve gelişimleri meydana getiren; tiyatro, tercüme, telif çalışmaları, romanın ilk örnekleri, makale,

eleştiri ve deneme türleri gazete aracılığıyla Osmanlı dünyasına girer (Tanpınar, 2018). Batı'da gerçekleşen ilerlemeyle ilgili bilgileri topluma yaymayı ve toplumu birçok konuda geliştirmeyi hedefleyen aydınların çalışmalarını geniş halk kitleleriyle buluşturan gazete ve dergiler, oluşturdukları yeni ve geniş ortak kültür ortamında, aydın kesimle halk arasındaki uçurumun kapanması sürecini başlatmışlardır. Böylece dönüşümün gerçekleşeceği ortama geçiş hızlanmıştır (Budak, 2014).

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin siyasal, sosyal, ekonomik, eğitim, hukuk ve düşünsel alanlarında ortaya çıkan değişimlerden Osmanlı kadını da etkilenmiştir (Çakır, 2010). Osmanlı'da kadın hareketinin belirginleşmesinde süreli yayınların önemli bir katkısı olmuştur. Filip Efendi ve Ali Raşit Bey tarafından çıkarılan *Terakki'nin* (1868) *Terakki-yi Muhadderat* adlı eki kadınlar için çıkarılan önemli bir yayındır. Bu yayın, çağdaş toplumda kadının erkekle eşit yerinin olduğunu ve kız çocukların eğitilmesi gerektiğini savunmuştur (Koloğlu, 1992). *Terakki-yi Muhadderat*, Osmanlı kadını sosyal hayattaki edilgen konumundan etken konuma geçirme hedefine yönelik olarak düzenlenmiş, kadını görünür kılabilmek için yollarını tartışmaya açmıştır. Bu yayında, Batı'da kadının konumu ve kadın tarihi, Osmanlı kadınlarının geçmişi ve geldiği nokta üzerinde durularak bir kıyaslama yapılmıştır (Akgün, 2018).

Vakit Yahud Mürebb-i Muhadderat (1875), *Ayine* (1875), *Aile* (1880), *İnsaniyet* (1883), *Hanımlar* (1883) ile sahibi kadın olan ve yazı kadrosunu tümüyle kadınların oluşturduğu ilk kadın dergisi olan *Şükûfezâr* (1886) bu dönemde kadınlar ve çocuklar ile ilgili fikirlerin yayılmasına büyük katkı sağlamışlardır. *Mürüvvet* (1888) ve *Parça Bohçası* (1889) adlı dergileri 1895'te çıkan *Hanımlara Mahsus Gazete* izlemiştir. Yazı kadrosunun tamamına yakını kadın olan bu yayının sahibi *Tarik* gazetesi başyazarı İbnü'l-Hakkı Mehmet Tahir'dir. *Hanımlara Mahsus Gazete'nin* en önemli özelliği 1895-1908 yılları arasında 13 yıl faaliyet göstererek dönemin en uzun ömürlü kadın yayını olmasıdır (Budak, 2014). Bu yayınlarda kadın varlığından söz edenin, erkekler değil bizzat kadınların kendisi olması Osmanlı Devleti'nde kadınların kamusal alandaki varlığının ortaya çıkış süreci ile ilgili önemli bilgilere ulaşılmasını sağlar. Bu dergiler ve gazeteler sayesinde kadınların isteklerine, mücadelelerine, itirazlarına, hak arayışlarına ve dönem içinde yaşanan gelişmelerle ilgili çabalarına

ulaşmak kolay olmuştur. Şemsettin Sami (*Aile*), İbnü'l-Hakkı Mehmet Tahir (*Hanımlara Mahsus Gazete*), Mahmud Nuri (*Saadet*), Mahmud Celaleddin (*İnsaniyet*), Mehmed Ziyaeddin (*Mürüvvet*), İsmail Gaspıralı (*Âlem-i Nisvân*) ve Ali Raşit (*Terakki-i Muhadderat*) kadın konulu yayınların çıkarılmasında öncü isimlerdir (Koç, 2019).

Bu çalışmada Osmanlı'nın en uzun ömürlü kadın süreli yayını *Hanımlara Mahsus Gazete* üzerinde durulacaktır. *Hanımlara Mahsus Gazete* ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Fakat şimdiye kadar yapılan çalışmalar genellikle çeviri yazısı tamamlanmış olan ilk 300 sayı üzerinde yoğunlaşmıştır. Dönemin kadın yazarlarının eserlerinin ağırlıklı olarak bu sayılarda bulunması, söz konusu yoğunlaşmanın en önemli nedenlerinden biridir. Bu çalışmada ise *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin 11 Ocak 1906 ve 4 Ekim 1906 tarihleri arasında kalan sayıları üzerinde durulacaktır. Bu tarihler arasında yayımlanan 543- 580 numaralı sayı aralığının tercih edilmesinin nedeni dönemin ideal kadın anlayışını yansıtan metinlere ağırlık verilmesidir. Bu metinlerin Latin harflerine aktarımı ile ilgili bir çalışma bulunmamaktadır. Söz konusu tarihlerde *Hanımlara Mahsus Gazete* haftada bir kez yayımlanmaktadır. İlk sayılarda altı aylık abone ücreti 30 kuruş olan yayının, 543-580 sayılarının altı aylık abonelik ücretinin 50 kuruş olarak belirlendiği görülür. Yayının 543-580 sayılarının içeriğinde daha önceki sayılara göre edebî metinlerin azaldığı ve sohbet, makale, duyuru türündeki metinlerin ise arttığı görülmüştür.

Hanımlara Mahsus Gazete Hakkında

Hanımlara Mahsus Gazete 31 Ağustos 1895 (h. 19 Ağustos 1311) tarihinde yayın hayatına başlamıştır. *Hanımlara Mahsus Gazete*, "gazete" adını almış olsa da söz konusu dönemde "gazete", "mecmua", "risale", "ceride" "mevkute" adlandırmalarının birbirinin yerine kullanıldığı bilinir (Çiçekler & Andi, 2009). Bu yayının ortaya çıkması için *Tarik* gazetesi başyazarı Mehmet Tahir Bey, konu ile ilgili olarak Dâhiliye Nezâreti'ne verdiği dilekçede (h. 3 Mayıs 1310/1892-93), yabancı ülkelerde kadınlar için gazeteler yayımlandığı hâlde Osmanlı toplumunda böyle bir faaliyetin bulunmamasının büyük bir eksiklik olduğunu, kadınların ilerlemesinin ve gelişmesinin sağlanması için gazete çıkarmak gerektiğini ifade etmiştir. Mehmet Tahir Efendi'ye, maliye tellal başı Mehmet Sadık Efendi kefil

olmuş ve kefaletnamede kanuna uygun olarak gazetede iffetli yazılara yer verileceğine dair teminat verilmesiyle *Hanımlara Mahsus Gazete*, 1908'e kadar basın yayın hareketi içerisindeki varlığını sürdürmüştür (Kurnaz, 1991).

Hanımlara Mahsus Gazete, 15 Şubat 1311 (27 Şubat 1896)'de yayımlanan 52. sayısına kadar haftada iki kere, bu tarihten sonra haftada bir kez çıkmıştır (Gece, 2014). Süreli yayının ilk sayısında yer alan "Tahdis-i Nimet-i Tayin-i Meslek" başlıklı yazıda II. Abdülhamit'in devletin gelişmesi için yaptığı çalışmalardan, okulların açılmasından, dolayısıyla eğitime verilen önemden duyulan memnuniyetten bahsedildikten sonra gazetenin amacı ifade edilir. Bu amaç da dönem içinde kadınların taleplerini ifade ediş biçimlerini gösterir (Demirdirek, 2011).

Süreli yayının yazı işleri müdürlüğünü ilk yıllardan sonra İbnü'l-Hakkı Mehmet Tahir'in eşi Şadiye Hanım (Demirdirek, 2011) başyazarlığını ise sırasıyla Makbule Leman, Nigâr Osman, Fatma Şadiye, Mustafa Asım, Faik Ali, Talat Ali ve Gülistan İsmet yapmıştır. Bu isimlere ek olarak Emine Semiye, Şair Leyla Hanım (Saz), Fatma Fahrünnisa, Fatma Kevser, Zeyneb (Ahmed Cevdet Paşazade Sedad Bey'in kızı), Hamide (Abdülhak Hamid'in kızı), *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin yazı kadrosundaki kadınlardandır. *Hanımlara Mahsus Gazete* genç kızlar için "*Hanım Kızlara Mahsus*" adıyla da bir ek çıkarmıştır. *Hanımlara Mahsus Gazete* Kütüphanesi kurularak burada şair Nigâr Hanım, Makbule Hanım, Fatma Aliye Hanım ve Fatma Fahrünnisa Hanım olmak üzere birçok yazarın kitaplarının basımı ve satışı yapılmıştır. Gazetenin 6 aylık hasılatının %5'i, kimsesiz kızlara gelinlik ve çeyiz parası olarak ayrılmıştır (Çakır, 2010).

Hanımlara Mahsus Gazete, kadının eğitimini merkeze alarak neşrettiği farklı türlerdeki metinler ile kamuoyunda bir bilinç oluşturmaya amaçlamıştır. Avrupa'daki ilerlemeleri takdir ederken aynı zamanda Osmanlı'nın bazı konularda daha üstün niteliklere sahip olduğunu savunmuştur. Osmanlı Devleti'nin modernleşme hareketinden yola çıkarak kadının toplumsal alan içindeki varlığı, kadının eğitimi yahut eğitimsizliğinin sonuçları, çocuk yetiştirmede kadının rolü, Osmanlı kadının sahip olması gereken nitelikler ele alınmıştır. *Hanımlara Mahsus Gazete*; eğitimin, kadının

bireysel yaşamına sunacağı katkıdan ziyade eğitilmiş kadının eğitilmiş toplumu inşa edeceği meselesi üzerinde durmuştur. Zira kadın annedir ve anne; geleceğin kurucusu ve bugün aktarılanı yüzyıllar sonrasına taşıyacak olan çocuğun yetiştiricisidir.

Hanımlara Mahsus Gazete sağlık, eğitim, evlilik, aile, çocuk yetiştirme, ev idaresi, moda, güzellik, fen bilimleri, güzel sanatlar, konuları ekseninde kadını modernleşmenin parçası hâline getirme fikrini işlemiştir.

Hanımlara Mahsus Gazete’de Kadına Dair

Hanımlara Mahsus Gazete, yazar kadrosunu çoğunlukla kadınların oluşturması, birçok gazetenin kapatıldığı ve sansürün yoğun olduğu bu dönemde faaliyet göstermesine rağmen böyle bir problem yaşamaması ve on üç yıl yayın faaliyetini kesintisiz sürdürmesi bakımından dikkat çekicidir. Süreli yayının okuyucularından aldığı dönüş mektupları, yayımlandığı dönemde kadın nüfusun okuma yazma oranı düşük olmasına rağmen büyük bir etkiye sahip olduğunu gösterir.

Hanımlara Mahsus Gazete’nin 543-580 sayı aralığının hemen her sayısında yer alan “Muhavere-i Nisaiye” başlıklı imzasız metinlerde, kadınlarla ilgili özümsemesi istenen fikirler, yeni nesil kadınların sahip olması istenen nitelikler, modernleşme hareketinde kadının aktif rolü ile ilgili düşünceler Fazıla ve Safiye adlı iki kadın arasında geçen sohbet türünde bir metinde okuyucuya aktarılır. Kadının eğitimi, anneliği, ev içindeki görevleri, yaptığı işler, evlilikteki rolü, erkeklerle olan ilişkileri, toplum içindeki yeri bu yayında farklı başlıklar altında ele alınan daha birçok metne konu olmuştur.

“Hanımlara Ait: Lazıme 3: Okuyup Yazmak, Lazıme 4: Mütalaa”¹ başlıklı metinde kadının okuma yazma bilmesinin ve TDK’nin (2024) tanımına göre herhangi bir konuda ayrıntılı bir biçimde düşünme manasına gelen ‘mütalaa’nın kadının bireysel yaşamında ve toplumsal hayatta sağlayacağı katkılar anlatılır:

¹ İsimsiz, “Hanımlara Ait: Lazıme:3 Okuyup Yazmak, Lazıme 4: Mütalaa”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 544, Kânun-i Sani 1321, 1-2.

“Mektebe devam etmiş, ders görmüş, mukaddemat-ı ulumu tahsil eylemiş olan kızlar dahi şahadetname aldıktan sonra mütalaa sayesinde malumatlarını pek ziyade tevessüe muvaffak olacakları tabiidir. Mektep görmemiş, mukaddemat-ı ilim ve fenni tahsil etmemiş, fakat yalnız okuyup yazmak öğrenmiş olan hanımlar için mütalaa daha ziyade lazımdır. Böyle hanımlar boş vakitlerini kitap ve gazete mütalaaasına hasrettikçe terakki eyleyler.”²

Yazıda kadınlar, hatta erkek ve çocuklar için mütalaaanın ne kadar büyük önem arz ettiğinden bahsedilir. Çünkü yazara göre, mütalaa ilerlemeyi oluşturan unsurlardan biridir. Birey, zihnini geliştiren bu eylem sayesinde, yeni bakış açıları kazanır. Kadının eğitiminin, bir kurumda verilen sürecin tamamlanmasıyla sona ermemesi ve yaşam boyu devam etmesi gerektiği savunulur. Meseleler üzerine düşünmek de eğitim kadar önemli görülür.

Ataerkil ön kabul ve varsayımlar paralelinde hareket eden *Hanımlara Mahsus Gazete*'ye göre erkek kadından daha güçlü ve akılcı kabul edildiğinden ailede egemenlik hakkı erkeğe ait olmalıdır. Dünyayı yeniden yorumlama ve düzene sokma yeteneğine sahip olan erkek, bilgiyi ve kültürü yaratır. Kadın ise daha zayıf, duygusal açıdan dengesiz, akıl ve yetenek bakımından erkekten daha aşağı bir konumda kabul edilir (Berktay, 2021). Böylece kadınlar yüzyıllar boyu erkeğe verilmesi doğal kabul edilen ve kendilerinden esirgenen haklar için uzun ve zorlu bir mücadele vermek zorunda kalmışlardır. Zira kadın fiziksel, duygusal ve zihinsel yönden erkekten zayıf ve erkeğin egemenliğine muhtaç görülmüştür:

“Erkek, metanet ve kuvvet ve cesaretle muttasıftır. Kadın, nazik-i tabii, rikkat-ı hissiyatı nehâfet-i vücudiyesi hülasa zaîf-i fitriyesiyle mevsuftur. (...) Kadın teşkilat-ı bedeniyece, erkeğe nispetle, daha zayıftır, daha az müsait bir hâl ve mevkidedir. (...)”

Hanımlara Mahsus Gazete'nin “Tahammül-i Nisvan”³ başlıklı metninde kadın, ataerkil bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Erkeklerle cesaretin çocukken telkin edildiği ve kadınların bazı zayıf yönleri nedeniyle erkeğin

² İsimli, “Hanımlara Ait: Lazıme 3: Okuyup Yazmak, Lazıme 4: Mütalaa”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 544, Kânun-i Sani 1321, 1-2.

³ İsimli, “Tahammül-i Nisvan” *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 548, 9 Şubat 1321, 4-6.

himayesine muhtaç oldukları anlatılmıştır. Bununla birlikte aynı metinde kadınların yaşadıkları zorluklar karşısında erkeklerden daha dayanıklı olabilecekleri yönünde de bir fikir beyan edilmiştir:

“Köylerde ufak kasabalarda yaşayan kadınlar, erkeklerin birer muavin ve muzahiridirler. Ekser yerlerde bahçeleri bellemek, tarlaları kazıp çapalamak, mahsulatı devşirmek, hayvanına bakmak, süt sağmak gibi az çok ağır işler, meşagil-i muhtelifi- beytiyeye ilaveten kadınların düş-ı aczine tahmil olunmuş hizmet-i mahsusadan addolunur. Büyük şehirlerde dahi kadınların, erkekler gibi, Avrupa’da, Amerika’da, demir çelik, madencilik, gemicilik, kılavuzluk vesaire gibi, erkeklere mahsus addolunan hizmet-i muhtelifiye tevessül etmiş kadınlar görmek mümkündür. Bazı efkâra göre kadınların kuvve-i tahmilîyesi erkeklerden ziyadedir. Kadınların çocuk yetiştirmek, onları besleyip büyütme için ihtiyar ve tahmil ettikleri meşakk ve mezahim, gece rahatsızlıkları, uykusuzluklar nisvanın derece-i tahmiline göre bir misal teşkil eder. Bazı akvam-ı vahşiyede kadınların hizmet-i askerîde istihdam olunduğunu, bunların erkekler kadar yararlık ve âsar-ı şecaat gösterdiklerini biliyoruz. Akvam-ı medeniye kadınları arasında dahi kahramanlık gösteren kadınlara tesadüf olunabilir. Osmanlıların meftur hasâis-i ber-güzide-i şecaat ve kahramaniyeyi bihakkın tevarüs etmiş cesur, yiğit Osmanlı kadınları hakkında pek âli misaller göstermek mümkündür.”

Sürelî yayın, bu fikri destekleyecek birkaç olaydan bahsederek kadınların cesaretine vurgu yapar. Cesaretin, tarih boyunca erkeklere atfedilmesinin yanlışlığına yer verilerek kadınların da cesur olabilecekleri savunulur. Avrupa ve Amerika üzerinden bazı meslekleri yalnızca erkeklerin yapabileceği algısının yanlışlığı açıklanır ve konuya dair örnekler verilir. Kadının güçlü olmasının işlendiği bu metinde en çok vurgulanan anneliğin getirdiği zorluklar karşısındaki tavidir.

Hanımlara Mahsus Gazete’de kadınların takdir edilen özellikleri yanında zaman zaman kadınlarla ilgili eleştirilere de yer verilir. Bu eleştirilerle ideal kadının nasıl olması gerektiğine dair fikirler öne sürülür. Modernleşme yolunda aktif rol oynaması gereken kadında bulunması istenen özelliklerin neler olduğu tartışılır. Kadının moda-ya düşkünlüğü gereksiz bulunur. Çünkü kadın; akli ve bilgisi ile ön planda olmalıdır. Kadının gelişiminin dış görünüşten bağımsız olarak belli bir eğitim ve kültürel

donanım ile oluşması gerektiği savunulur. *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin 556. sayısında yayımlanan "Muhavere-i Nisaiye" başlıklı metnin içeriği bu görüşü destekler niteliktedir. Bu metinde kadınların almış oldukları bir elbiseyi bir kez giydikten sonra tekrar giymek istememeleri eleştirilir:

"Bu itiyat pek fena bir şeydir. Bir ahbap nezdine gidilen bir libasla tekrar gidilmemek kaidesi dünyanın hiçbir yerinde cari değilken bizim hanımların akıl ve hikmete külliye mugayir olan bu kaideye on beş yirmi senelik eşyalarını feda etmek, sevgili ciğerparelerinden mahrumiyeti göze aldırarak derecelerindeki riayetlerine bir türlü akıl erdiremiyorum. İnsan yaptırdığı bir libası yalnız bir kere giymek için mi yaptırır. Kadınların bu gibi halleri erkeklerin izdivaçtan içtinabını bahis olmaktadır. Bundan ise pek fena netâic husule gelir."⁴

Kadınların giyim kuşama olan ilgileri dolayısıyla evliliklerinde yaşanacak olumsuzlukları göze almasının ve kıyafeti yalnızca bir kez giyme alışkanlığının ne kadar gereksiz olduğu anlatılır. Bu alışkanlığa Osmanlı toplumundan başka bir yerde rastlanmadığı ifade edilir. Kadınların giyimleriyle bu denli meşgul olmalarının, onları daha önemli konularla ilgilenmekten alıkoyduğu anlatılır ve bu konular örneklendirilerek kadınların ilgi alanlarının nelerin olması gerektiği okuyucuya aktarılır:

"Hâlbuki kadınlar dünyaya yalnız libas ve tuvalet düşünmek için gelmiyorlar. Kadın hüsn-i ahlak, hüsn-i tabiata malikiyet, fazl ve irfan ile, tasarrufa riayetle, ispat edebiliyor. Gerek bir libasla bir gidilen yere tekrar gidilmemek kaide-i gayr-ı makulesini, gerek yeni libas mevcut iken Ruz-ı Hızır için libas tedariki inhimâkında bulunmak âdeti her hanımın kendi fikriyle kendi idrakiyle muhakeme ederek reddetmesi ve bu sebeple mensup olduğu aileyi zarardan kurtarması adeta farzdır. Fakat bu hakikati ancak ilim ve irfanla ittisaf edenler takdir edebilirler. Cühela-yı nisvan hatta bu sözlerden bile bir şey anlamazlar. İşte bu muhaveremizin neticesi dahi nisvana tahsil-i ilim ve irfanın lüzum-ı hakikisini ispat etmiştir. Marifetli bir kız yahut kadın hiçbir işinde lüzumun haricine çıkmaz. Çünkü lüzum bir daire-yi ihtiyaçtır. Onun haricinde zarardan başka bir şey yoktur. Bu zararı ancak kitap mütalaasıyla yorulmuş gözler görebilir."⁵

⁴ İsimli, "Muhavere-i Nisaiye", *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 556, 7 Nisan 1322, 1-2.

⁵ İsimli, "Muhavere-i Nisaiye", *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 556, 7 Nisan 1322, 1-2.

İhtiyaç söz konusu olmadığı hâlde kadınların; aynı kıyafeti giymemesi, Hıdırellez (Ruz-ı Hızır) gibi günler için özel olarak elbise tedarik etmesi yanlış bulunur. Bu konu üzerinde asıl varılmak istenen ‘ideal kadın’ özelliklerinin okuyucuya aktarılmasıdır. İdeal kadın, lükse ve gereksiz harcamaya düşkün olmamalı, tasarrufa alışmalı, ilimle ilgilenmeli, evliliğinde sorun yaratacak davranışlardan uzak durmalıdır. Bununla birlikte cahil kadınların bütün bu bahsedilenlerden bir şey anlamayacağı da belirtilir. Dolayısıyla eğitimden uzak, dış görünüşten başka bir şeyle meşgul olmayan kadınların cahillikle nitelendirildiği yorumu yapılabilir. Kadını güzel kılanın yeni ve gereksiz yere alınan eşyalar değil; eğitim, güzel ahlak, kültürel ve bilimsel yönde edinilen donanım olduğu savunulur.

Hanımlara Mahsus Gazete ve Kadın Kimliğine Bakış

Modernleşmeyi, kimi ülkeler yavaş, kimileri çok hızlı bir şekilde yaşar. Bir an önce modernleşmeye çalışan ülkelerde, belirli bir çaba ya da illüzyon döneminin ardından beklenmedik tepkiler yükselmeye başlar. Modernleşmeyi yerleştirmek isteyen otoriter güç, bu durumun olumsuz sonuçlarını kimi zaman gözden kaçırmış ve yaşanan olumsuz gelişmeleri engellemekte zorlanmıştır. Bazı ülkelerde modernleşmenin başarısızlığı, bazılarında ise kontrolsüz bir modernleşmenin olumsuz sonuçları ortaya çıkmıştır (Bilgin, 2007). Bu durum Osmanlı Devleti açısından değerlendirilecek olursa, modernleşme ile ortaya çıkan olumsuz durumlardan biri “yanlış Batılılaşma”dır. Yanlış Batılılaşma sonucunda toplumda beklenmedik ve istenmeyen durumlar ortaya çıkmıştır. Zira Osmanlı, modernleşme sürecinde Batı’nın teknoloji ve bilim alanındaki gelişmelerinden faydalanırken toplumu bir arada tutan ortak kültür ögesinin dağılmasını da önlemek istemiştir. Bu doğrultuda yapılan çalışmalarla Batılılaşmanın toplum tarafından istendik yönde özümsemesi amaçlanmıştır. Örneğin Batı’ya ahlaki yönden eleştirel yaklaşılması istenirken bilim, sanat ve teknoloji alanındaki gelişmelerin doğrudan alınabileceği düşünülmüştür. Gelişmeler neticesinde elbette olumlu ve olumsuz sayılacak pek çok değişim yaşanmıştır. Batılılaşmanın fikrî bir dönüşüm yerine görünüşten ibaret bir hareket olarak algılanması neticesinde ortaya çıkan yanlış Batılılaşma, bu olumsuz sonuçların başında gelir. Osmanlı’da ortaya çıkan bu durumu engelleme çalışmaları dönemin basın yayın hareketinde de göze çarpar.

Kimliği bir kişi veya grubun kendisini tanımlaması ve kendini diğer kişi veya gruplar arasında konumlaması olarak niteleyen Nuri Bilgin'e (2007) göre; kimlik, her şeyi ve herkesi nitelemez. Kimlik kavramı belirli bir zamanda ortaya çıkar ve belirli bir sürece işaret ederek tarihsel bir nitelik taşır. Kimlikler bir inşa ürünü olarak nitelendirilse de bu inşa, geçmişe ait her şey silinmesi ve boş bir levha üzerinde bireysel aktörlerin keyfi taleplerine göre yeniden düzenlenmesini içeren bir etkinlik değildir. Bu etkinliğin belli ölçülere ve tarihsel sürece uygun olması gerekir. Aksi hâlde oluşturulmaya çalışılan kimliğin inşası kolay olmayacaktır. İnşanın gerçekleşebilmesi için toplumun gerçeklerinin ve geçmişinin göz önünde bulundurulması gerekir (Bilgin, 2007). Osmanlı kadın süreli yayınlardaki kimliğin inşasında toplumun geçmişinden hareket etmiştir. Geçmişin kültürel öğelerinin modernleşme ile yok olmaması için direnmiştir. Gösterdiği bu direnç kadın süreli yayınlarda geleneğin etkisi ile göze çarpar. Kadın gelenekten bağımsız bir modernleşme içinde düşünülmez.

Hanımlara Mahsus Gazete ile modernleşme ekseninde kadının hâlihazırdaki durumu ve ulaşması istenen durumu ele alınmıştır. Bu istenen durumun merkezinde Avrupa'da yaşanan gelişmeler vardır. Bu merkezî fikrin çerçevesini oluşturan düşünceler ise Türk toplumunun kültürü, gelenek görenekleri ve İslamiyet'in genel esaslarıdır. *Hanımlara Mahsus Gazete'*ye göre modernleşme hareketi bu çerçevelerden ayrı düşünülemez. Bu amaçlar doğrultusunda toplumda yer alması istenen kadın kimliğinin, birçok ögenin bir araya getirilmesiyle oluşturulduğu görülür. Avrupa'nın bilimsel gelişmelerini takdir eden *Hanımlara Mahsus Gazete'*ye göre kadın, modernleşme hareketinin en önemli parçası hâline getirilmelidir. Zira kadın, geleceğin inşasının başrolü olan çocuğun taşıyıcısı ve yetiştiricisidir. Bu yüzden de süreli yayında kadının en çok anne rolüyle düşünölmeye çalışıldığı görülür. Anne olan kadın aynı zamanda eğitilmiş, ahlaklı, donanımlı, bilgili, kültürlü, çalışkan, dikkatli ve titiz olmalıdır. *Hanımlara Mahsus Gazete'*de kadında bulunması istenen bu özellikler kimi zaman annelik kavramından bağımsız olarak da ele alınır. Kadın görünmez veya yasaklı olan değil, modern ve Müslüman toplumun inşasının oluşturucu unsurlarından biri olmalıdır. Bunun için yapılması gereken de kadının eğitilmesi ve geliştirilmesidir. Kadının sahip olması istenen özelliklerle ideal kadın kimliğinin çerçevesi oluşturulur. *Hanımlara Mahsus Gazete'*nin 543-580 aralığında yayımlanan metinlerde

eğitimin, kadının anne ve eş kimliklerinin ayrılmaz bir parçası olduğu görülmüştür. Kadın modernleşme sürecinin öncesindeki gibi ev içindeki rolleri ile sınırlı bir yaşamın parçası olmamakla birlikte Batı'nın yozlaşmış algısına esir de olmamalıdır; şahsi varlığını anlamlandırmayı, kendini geliştirmeyi ve toplumun gelişimine katkı sağlamayı sürdürmelidir.

Bu yayında kadının eğitiminde belli başlı özellikler verilir. Kadınlara toplumun genel kabulleriyle çelişmeyen bir eğitim verilmeli, kadınlar ve toplum, bunun dışında kalan yaklaşımların sakıncası konusunda uyarılmalıdır. Kadınlar evi iyi idare etmeli, gelecek nesli bir öğretmen gibi iyi yetiştirmeli, eğitilmiş erkeğin bir parçası olmalı, onu tamamlamalı ama onu aşmamalıdır. Kısacası bu sınırları olan bir eğitimidir ve sınırlarını 'erkeğe görelilik' tayin etmektedir (Argunşah, 2016).

Hanımlara Mahsus Gazete'de Kadın Erkek İlişkisi

İslam hukukunun uygulamada olduğu Osmanlı toplumunda kadın erkek ilişkileri evlilik kurumu ile varlığını sürdürür. *Hanımlara Mahsus Gazete'de* bu ilişkinin nasıl olması gerektiği ve bu ilişki içerisinde kadının rolü evlilik bağlamında ele alınmıştır. Evlilik kurumu, namzetlik yani nişanlılık ve nikâh olmak üzere iki ayrı törenden oluşmaktadır. Kadın ve erkeğin anlaşamadığı ve evlilik kurumunu feshetme taleplerinin olduğu durumda da 'talak' yani boşanma gerçekleşir (Öztürk, 2014).

Hanımlara Mahsus Gazete'de evlilik, toplumun önemli kurumu olarak değerlendirilir. Kadın ve erkeğin saadeti için hayatın olmazsa olmazı kabul edilir. Fakat evliliğin sağlıklı bir yapı hâlinde sürmesi için kadının ve erkeğin taşıması gereken özellikler vardır. *Hanımlara Mahsus Gazete'nin* bu özellikler aracılığıyla 'nasıl bir kadınla evlenilmeli?' sorusuna cevap aradığı görülür. Süreli yayında yer alan "Düğünlerimiz"⁶ başlıklı metne göre kadınlar, abartılı düğün törenlerinden uzak durmalıdır. Bu metinde toplum tarafından ayıplanmamak uğruna büyük borçlar altına girilerek yapılan bu gösterişli merasimler eleştirilir. Kadınların erkekleri bu borç külfetine sokmasında hiçbir beis görmeyerek "ne koparılsa kârdır" anlayışıyla hareket etmeleri çirkin bir davranış olarak nitelendirilir. "Bir kız bir oğlan için, bir oğlan ise tabii bir kız için büyütülür. Bunların

⁶ İsimsiz, "Düğünlerimiz", *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 548, 9 Şubat 1321, 3-4.

vakitleri geldi mi nasipleri yekdiğerini buldu mu artık bundan hiçbir şey beklenmez (...)" ifadesiyle kadın ve erkeğin yaşamdaki en önemli amacı evlilik olarak görülür. Bu önemli kurumu yıpratacak gereksiz davranışlardan kaçınılması gerektiği ifade edilir. *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin idealize ettiği kadın; evliliğin başından itibaren sakin, anlayışlı, fedakâr bir tavra sahiptir.

Sürelî yayında yayımlanan "Kızımın Çeyizi"⁷ başlıklı yazıda ise okuyucu alışıl gelmiş çeyiz kavramının farklı bir boyutuyla tanıştırılır. Bu metinde kızını anlatan baba, çeyizde herhangi bir maddî eşyadan bahsetmez. Kızının sahip olduğu becerileri ve karakter özelliklerini anlatan baba, bu özelliklere herhangi bir fiyat biçmenin mümkün olup olmayacağını tartışma konusu hâline getirir. Kızının terbiyeli, iki dile aşına, hoppa mizaçlı olmadığını belirterek bir evin idaresini ifa edebilecek bütün yetkinliklere sahip olduğunu belirtir. Metinde ideal eş olarak kadının özellikleri verilir. Buna göre mutlu bir evliliği sürdürebilecek kadın terbiyeli, bilgili, yemek ve terzilik gibi işleri yapabilecek kadar becerikli ve gereksiz yere para harcamayan tutumlu, evin ekonomik yönetimine hâkim olabilecek derecede akıllı olmalıdır. Sürelî yayının aktardığı bu düşünce, Ahmet Mithat Efendi'nin kadınları, gelecek nesli yetiştiren bilgi sahibi anneler, zihinsel dönüşümünü gerçekleştirmiş erkeklerin evde huzur içinde yaşayabileceği ortamı hazırlayan eşler, evi yöneten iyi idareciler olarak görmesiyle aynı doğrultudadır (Argunşah, 2013).

Sürelî yayının "Muhavere-i Nisaiye"⁸ başlıklı yazısında gelin olan bir kadının "Niçin Gelin Oluyorum?" başlıklı yazısından hareketle evliliğin önemi ve kadının evlilik kurumu içindeki rolü okuyucuyla paylaşılır. Bu metinde evlilik insanlık için önemli hizmet olarak görülmektedir. Bu hizmetin iyi bir şekilde yerine getirilmesi için de kadının çok çalışması gerektiği belirtilmektedir:

"Gideceğim yerin tam bir insana yakışacak yuva, mekân olması benim sa'yime vabeste. Ben de şimdiye kadar gördüğüm nazariyatı tatbikatla meşgul olacağım. Bu vazife pek mühimdir. Acaba ifa edebilecek miyim diye düşünüyorum. Zannım ifa edeceğim. Çünkü bir sa'y-i daimiye

⁷ İsimsiz, "Kızımın Çeyizi", *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 554, 23 Mart 1322, 4-7.

⁸ İsimsiz, "Muhavere-i Nisaiye", *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 571, 20 Temmuz 1322, 1-2.

mahkûmdur. Şu hâlde gelin olmanın insaniyete hizmet için olduğu tahakkuk ediyor. İnsaniyete hizmet herkesin vazifesi olduğundan ben de olanca sa'yimi bu vazife-yi hüsnü ifa için çalışacağım.”

Söz konusu metnin yazarı genç kızın fikirleri takdir edilir. Süreli yayında savunulan düşünceye göre evlilik için ideal eş olabilecek kadın, bu düşüncelere sahip olmalıdır. Çünkü evlilik, neslin devamını oluşturan bir kurumdur. Bu kurum aynı zamanda gelişmiş toplumun temeli olan ‘çocuğun’ yetişeceği ortamı hazırlar. Evliliğin bir törenden çok daha fazlası olduğu anlatılır:

“İşte güzel terbiye görmenin semeresi böyle şeylerdir. Bir de layıkıyla terbiye görmeyen kızları düşünelim. Öyleler gelin olmayı telli pullu esvap giymek, kendisi için düğün yapıldığını, çalgılar çalındığını, rakslar icra edildiğini, ziyafetler verildiğini görmek vesaireden ibaret zannederler. Daha doğrusu kendini besleyici bir erkeğe malik olmak esas maksatlarıdır. Halbuki bir kız için en yanlış tarik işte bu fikirdir. Bir kız izdivacın mutlaka bir aşıyan-ı saadet teşkili için olduğunu behemehâl bilmelidir.”

Bunlara ek olarak yine “Muhvere-i Nisaiye”⁹ başlığını taşıyan 574. sayıda yayımlanan metinde evlilik kurumu içerisinde kadın ve erkeğin karşılıklı sorumlulukları ele alınır. Erkeğin kadına karşı görevlerini yerine getirmesi karşılığında, kadından taleplerinin olabileceğinden bahsedilir. Evlilikte en önemli görevin kadına ait olduğu vurgulanır. Kadın evin ve evliliğin idarecisi olarak görülür. *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin kadınları görünür kılma çabasının yanında ‘ev’ ile ilgili vurgusu, kadının daha çok eş ve anne rolleriyle düşünülmesine neden olmuştur. Kadınlara bir yandan Batılılaşma ve modernleşmenin taşıyıcılığı rolü verilirken diğer yandan da bu rolün sınırları erkekler tarafından çizilmiştir (Berktay, 2006).

Yeni Neslin/Geleceğin İnşasında “Anne”nin Rolü

Annelik insanlığın başlangıcı kadar eski bir tarihe sahiptir. Doğadaki varlıkların dışısına özgü olan bu durum sosyolojik, psikolojik, mitolojik ve fen alanlarında yapılan çalışmalarda sık sık ele alınmıştır. Kadın fizyolojik

⁹ İsimsiz, “Muhavere-i Nisaiye”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 574, 10 Ağustos 1322, 1-2.

yazgısını annelikle tamamlar; tüm organizması türün sürdürülmesine yönelik olduğundan, annelik onun “doğal” misyonu olarak kabul görür (Beauvoir, 2019). Bu misyon ile soyun biyolojik devamlılığını sağlamakla yükümlü olan kadın için ‘doğurma’ toplumsal yapıda kimi zaman bir güç kimi zaman da bir görev olarak yer bulur. Anne olmak, kadının dünyasında büyük bir değişime yol açar. Kadının bedenini feda etmeye istekli olması, çocuğunu beslemek ve korumak için kendini teslim etmesi, büyük bir cesaret işidir (Akça, 2022).

Kadın çocukluk ve ergenlikte, anneliğe ilişkin birçok evreden geçer. Çocukken anneliği bir oyuncak bebeğiyle oyun içinde deneyimleyen kız çocuğu için küçük kardeşi de aynı anlamı ifade ederken ergenlik döneminde doğacak kardeş, genç kız için benliğine yönelik bir tehdittir. Bütün bunlar anneliği farklı aşamalarda yaşama sürecidir. Böylece kadın hayatının farklı gelişim süreçlerinde zaman zaman anneliği öğrenir (Beauvoir, 2019).

Toplumsal yapının biyolojik devamlılığını sağlama yükümlülüğü taşıyan annelik, Sandra Bem’in toplumsal cinsiyet şeması kuramına göre kimliğin başka öğeleri gibi sosyal bir insanın ürünüdür. Kadınların çocukluktan yetişkinliğe uzanan toplumsallaşma sürecinde anneliği kadınsı bir rol, değer ve sorumluluk olarak kodlaması ve içselleştirmesi ile bu inşa süreci oluşturulur (Elçi, 2020).

Birçok dinde olduğu gibi İslamiyet’te de annelik önemli ve kutsaldır. Teokrasinin etkin olduğu Osmanlı Devleti’nde annelik, İslamiyet’in bu konuya bakış açısından hareketle yorumlanır. Bu bakış açısı basın yayın çalışmalarına da yansımıştır. Kadın konulu süreli yayınlarda ‘iyi anne’ kavramının üzerinde durularak ‘ideal anne’nin özellikleri anlatılmıştır. *Hanımlara Mahsus Gazete*’nin 543-580 aralığında bulunan sayılarında bu bakış açısına sıkça rastlanır; kadınları ilgilendiren metinlerin çoğunluğunu annelik ile ilgili konular oluşturur. Annenin evladını yetiştirirken dikkat etmesi gereken hususlar ve İslami çizginin dışına çıkılmadan gerçekleşmesi istenen modernleşme ekseninde annenin sahip olması gereken nitelikler üzerinde durulur. Genç kızlar daha anne olmadan anneliğe hazırlanmalıdır. Buna yönelik olarak süreli yayında

annelik ile ilgili pek çok makaleye yer verileceği bildirilir.¹⁰ Çocukların sağlık sorunları yüzünden ölümlerini engellemek ve çocuk yetiştirme koşullarını iyileştirmek amacıyla yazılar yazan Doktor Victor Efendi'ye ait metinler, süreli yayının 551. sayısından itibaren okuyucu ile buluşur. Bu metinler yalnızca çocukların sağlığıyla sınırlı kalmaz, sağlık alanında da birçok bilgi verir. İlim öğrenmenin yalnız erkeklere özgü bir hâl olmaması gerektiği ve evin idaresinde önemli bir role sahip olan kadının, cahil olmasının doğuracağı kötü sonuçlar üzerinde durulur. Genç kadının, evliliğe adım attığında ve artık bir evin idaresinden sorumlu olduğunda işlerin zorlaşacağı, yalnız başına üstlenmesi gereken sorumlulukları olduğu bildirilir. Bu yayına göre hayatının bu aşamasında bu genç kadınlara yardımcı olan okullarda edindikleri bilgiler ve tahsil ettikleri ilim olacaktır. Buradan hareketle kadının eğitim görmesinin, yaşamı boyunca her alanda kadının hayatını kolaylaştıracağı fikri savunulur. Özellikle annelik için kadın eğitilmiş ve bilgili olmalıdır. "Demek oluyor ki bir valide, çocuğunda vaki olacak tahavvülatı, bu tahavvülat nispetinde tebeddül edecek olan takayyüdatı, birçok kavaid-i sıhhiyeyi ve malumat-ı fenniyeyi öğrenecek öyle mi? Şüphesiz bunların hepsini öğrenip bilmek elzem."¹¹ ifadesinde de kadının bilgili ve eğitilmiş bir anne olmasının önemi vurgulanır. *Hanımlara Mahsus Gazete*'ye göre kadının eğitimini zorunlu kılan en önemli sebep, bir kadının çocuklarını yetiştirmekte yetersiz kalmamasıdır.

De Beauvoir'ın (2019) da belirttiği üzere kadın, insanlığın durmaksızın kendi ötesine geçerek kendini doğrulamaya çalıştığı harekete katılmayı talep eder. Bir yaşam vermeye ancak yaşam bir anlam taşıyorsa razı olabilir; ekonomik, politik, toplumsal yaşamda rol oynamaya çaba göstermediği sürece anne olamaz. Çünkü anneliği yalnızca ev içi görevlerle ilişkilendirmek kadının alanında sınırlandırmayı getirerek yaşamdaki verimini düşürür. *Hanımlara Mahsus Gazete* Avrupadaki kadınların mesleklerini, neler yapabiliyor olduklarını anlatarak kadınlarda, birçok mesleği yapabilecek güce sahip oldukları fikrini işler. Buna "Kadın

¹⁰ İsimsiz, "Muhavere-i Nisaiye", *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 551, 2 Mart 1322, 1-2.

¹¹ Victor, "Hıfız Sıhha-i Etfal", *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 551, 2 Mart 1322, 2-3.

Avukat”¹², “Madam Curie Çocukluğunda”¹³, “Viyanada İşçilik Mektebi”¹⁴, “Kadın Zabıt Kâtibi”¹⁵, “Dalgıç Kız”¹⁶ ve “Bir Gazete Muhabiresinin Sergüzeşti” başlıklı metinler örnek olarak verilebilir¹⁷. Bu mesleklerde kadınların yer alması takdir edilir ancak Osmanlı’da bunun örneklerine rastlanmamasına herhangi bir eleştiri getirilmez. Süreli yayına göre kadının en önemli ve en zor görevi neslin sürekliliğini sağlamaktır. Süreli yayında, kadına anne rolü nedeniyle yalnızca ev içini kapsayan bir yaşam önerilmez ancak sınırlarını kadınların kendi fikirlerine ve isteklerine göre oluşturduğu bir yaşam biçiminden de söz edilmez.

“Nisvanın çocuklar tevlid etmek, onları insaniyete hâdim olacak derecede talim ve terbiye eylemek, çocuk büyütme gibi en müşkül ve en nazik bir vazifenin ifası esnasında her türlü meşakka göğüs girmek yolunda ibraz eyledikleri tahammül, hiçbir vazife ile kıyas kabul etmeyecek derecededir.”¹⁸

Kadının anneliği dünyaya bir çocuk getirmekten ibaret görülmeyip insanlığa faydalı olan terbiyeli bir evlat yetiştirmenin zorluğu ile ele alınmıştır. Çocuğunun fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamak için elinden gelen her şeyi yapan anne örnekleri takdir edilirken süsüne aşırı düşkün olan ve kendilerini esasen erotik nesne olarak tanımlayan, gebeliği benliklerinin eksilmesi olarak gören kadınlar eleştirilir (Beauvoir, 2019). *Hanımlara Mahsus Gazete*’nin 566. sayısında yer alan “Muhavere-i Nisaiye” başlıklı yazıda çocuğunun duygusal ihtiyaçlarını karşılamayı reddeden ve kendi yaşamını ön planda tutan kadınlardan bahsedilir. Bu kadınlar çocuklarını emzirmek yerine süt nineye vermeyi tercih etmişlerdir. Söz konusu yayında çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamayan kadınların tam bir anne olarak nitelendirilmemesi gerektiği söylenir.¹⁹

¹² İsimli, “Kadın Avukat”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 556, 7 Nisan 1322, 8.

¹³ İsimli, “Madam Curie Çocukluğunda”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 562, 18 Mayıs 1322, 4-6.

¹⁴ İsimli, “Viyanada İşçilik Mektebi”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 565, 8 Haziran 1322, 5.

¹⁵ İsimli, “Kadın Zabıt Kâtibi”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 569, 6 Temmuz 1322, 2.

¹⁶ İsimli, “Dalgıç Kız”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara 574, 10 Ağustos 1322, 4-5.

¹⁷ Saadet, “Bir Gazete Muhabiresinin Sergüzeşti”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 8 Temmuz 1322, 3.

¹⁸ İsimli, “Valideler ve Şefkat Maderane”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 545, 12 Kânun-i Sanı 1321, 4.

¹⁹ İsimli, “Muhavere-i Nisaiye”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 566, 15 Haziran 1322, 2-3.

Hanımlara Mahsus Gazete'de kadının nasıl bir anne olması gerektiği hususunda sık sık eleştirilere ve yorumlara yer verilerek ideal anne profili çizilir. Örneğin çocuğun bakımı asla bir yabancıya bırakılmamalıdır, bu görevi daima anne üstlenmelidir. Çocuğun bakımının bir başkası tarafından yapılmasının çocuğun ve annenin sağlığını olumsuz yönde etkileyeceği belirtilir.²⁰ Bir annenin en başta kendi davranışları ile evladına örnek olması gerekir. Ancak dengeli, sağlıklı, sorumluluklarının bilincinde olan (Beauvoir, 2019) eğitilmiş ve bilgili bir kadın iyi bir anne olabilir. Kadın davranışları ve kişiliği ile örnek alınacak niteliklere sahip olduğu takdirde, yetiştireceği çocuk da istenen özelliklere sahip olabilecektir. Eğitilmiş, modern, kültürlü, donanımlı ve becerikli bir çocuk için bu özelliklere sahip bir annenin elinde yetişmek şarttır:

“Nisvan kendilerine ait her şeyi esasıyla teferruatıyla beraber bilmelidirler. Buna muvaffakiyet de tahsil-i ilim ve marifet ile mümkün olur. Tahsil görmemiş olan kadın ise işte kendi kızına ne dediğini kendisi dahi bilmeksizin insandan işittiği sözü aynen tekrar eder ve vazife-i maderanesini de bundan ibaret sanır.”²¹

Metinde ideal anneliğin en önemli özelliğinin eğitim alması ve birçok konuda bilgi sahibi olması gerektiği ifade edilir. Bir nesil yetiştiricisi olarak anne; bilmediği, yalnızca duyarak öğrendiği ve tekrar ettiği davranışlardan kaçınmalıdır. Çocuğun varlığı ile hayatı değişen ve daima kendini yenilemeye mecbur olan anne, çocuk ile zenginleşir (Beauvoir, 2019).

Hanımlara Mahsus Gazete'de kadının dış dünyadan bağımsız olması istenmez ancak dış dünyayla arasındaki ilişkide bir sınır olması gerektiği savunulur. Bu yayının savunduğu düşünceye göre kadınlar için meslek sahibi olmak önemlidir fakat annelikten üstün değildir. 569. sayının “Avrupa Kadınları”²² başlıklı metinde bu fikir işlenir:

“Kadın sa’y ve gayret ve terbiye ve tahsil fikirlerini iktisap etmeli, hayatı ailesine, hanesine merbut bulunmalıdır. Fakat bununla iktifa etmek caiz değildir. Edvar-ı hayatiyenin lazım gelen nukatında peder ve biraderiyle zevcinin muavenet ve vesâyâsına müracaat etmelidir. Zira kaide-i

²⁰ Victor, “Hıfzı Sıhha-i Etfal”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 551, 2 Mart 1322, 2-3.

²¹ İsimli, “Muhavere-i Nisaiye”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 559, 27 Nisan 1322, 1-2.

²² İsimli, “Avrupa Kadınları”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 569, 6 Temmuz 1322, 4-5.

umumiyyeye göre bir kadın hiçbir zaman bir erkeğin vüsat-i tecrübesine malik olamaz. Ben tekâsür-i evlat taraftarıyım. Tekâsür-i nüfus bir kavmin meban-i terakkisinden mâduttur. Çocuksuz bir aile vezaif-i müterettibesini tamamıyla ifa etmiyor demektir. Binaenaleyh noksan bir ailedir.”

Hanımlara Mahsus Gazete kadının konumunu belirlerken Osmanlı toplum düzeni, kuşaktan kuşağa aktarılan kültürel öğeler ve İslamiyet kaideleri ile çatışmayan bir anlayışla hareket etmiştir. Bu durum, kadının en çok anne rolüyle ön plana çıkarılmasının nedenini açıklar. Süreli yayının savunduğu düşünceye göre kadın, ailesine sağladığı katkı ölçüsünde mutlu olabilir. Aile içinde kadının destek olması gereken figürler baba, erkek kardeş ve eştir. Aileyi tamamlayan ise çocuktur. Kadının yapabileceği bütün mesleklerden üstün kabul edilen, bu ailenin önemli bir parçası olmaktadır.

İdeal Kadın İnşasında Avrupalı Kadınların Rolü

Hanımlara Mahsus Gazete'de Batı memleketleri ile ilgili gelişmeler, günlük yaşamdan kesitler, yayımlanan metinlere konu olur. Osmanlı kadın hareketi konusunda önemli veriler sunan bu yayında Osmanlı kadınlarının yanı sıra Avrupalı kadınlardan da sık sık bahsedilmiştir. Avrupalı kadınlar, modernleşme hareketi içerisinde kimi zaman rol model olurken kimi zaman da eleştirilmişlerdir. Süreli yayında eğitim ve kamusal alanda Avrupalı kadın imgesi Osmanlı toplumu için bir model olurken dinî, kültürel veya konjonktürel endişeler, söz konusu modelliğin sınırları konusunda tereddütler/kararsızlıklar oluşmasına yol açmıştır (Kanter, 2021).

Osmanlı Devleti'nin modernleşme ile oluşturmak istediği toplum yapısı Avrupa'nın gelişmelerinden ve Osmanlı'nın kültüründen beslenen bir toplumdur. Dolayısıyla *Hanımlara Mahsus Gazete*'de Avrupalı kadınlar aldıkları eğitim ve erkeklerle aynı meslekleri yapabilme cesaretlerinden dolayı takdir edilip örnek gösterilirler. Bunların Osmanlı toplumunda olmamasından üzüntü duyulur. Diğer ülkelerde kadınların gemicilik, kaptanlık,²³ işçilik ve polis memurluğu²⁴ gibi toplumsal hayatın içinden mesleklerle meşgul olması Osmanlı kadınları tarafından takdir edilir.

²³ İsimsiz, “Dalgıç Kız”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 574, 10 Ağustos 1322, 4-5.

²⁴ İsimsiz, “Amerika’da İşçi Kadınlar”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 579, 14 Eylül 1322, 4-5.

Fakat buna karşılık Avrupalı kadınlar temizlik konusunda dikkatsiz davrandıkları ve sağlık problemlerine neden olacak ihmallerde buldukları için de eleştirilir.²⁵ Paris'te Le Bazar de la Charité yangınında erkeklerin kendileri kurtarmak için kadınları ezmeleri ve yolu kapatarak kaçmaları üzerine hayatını kaybedenlerin çoğunluğunun kadın olması da eleştirilen konulardan biridir.²⁶ Fakat burada asıl eleştirilen Avrupalı erkeklerin merhamet yoksunluğudur. Bu noktada Osmanlı kadını kendini Avrupalı kadınlara göre daha şanslı görür. Avrupalı kadınların, erkeklerin iltifatlarına kapılmaları ve gösterişten ibaret olan nazik davranışlardan hoşnut olmaları eleştirilir. Çünkü bu davranışlar sahici bulunmaz. Osmanlı kadını ise evlilik aracılığıyla erkeklerle daha sağlam ilişkiler kurmuş, aile kurumunda önemli bir yere sahip ve toplumda saygı gören bir birey olarak aktarılmıştır.

Sonuç

Gazete ve dergiler tarih boyunca yaşanan olayların ve ifade edilen fikirlerin taşıyıcısı olmuşlardır. Basılı yayınlar toplumların gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin modernleşme süreci incelendiğinde basın yayın hareketinin bu döneme büyük katkısının olduğu görülür. Osmanlı kadınının kamusal alanla tanışması ve bu alana girişi de gazete ve dergi faaliyetleri ile mümkün olmuştur. Bu yayınlardan biri olan *Hanımlara Mahsus Gazete*, 1895 ile 1908 yılları arasında 13 yıl aralıksız faaliyet göstererek Osmanlı'nın en uzun ömürlü kadın yayını sıfatıyla literatüre kaydedilmiştir. Sayfalarında edebî ve bilimsel içerikli metinlerin yayımlanmasını sağlayan *Hanımlara Mahsus Gazete*, kadının eğitimi, evlilik, aile, annelik, sağlık, çocuk yetiştirmek, mesleklerin kadın hayatındaki yeri, Avrupalı kadınlar ile Osmanlı kadınlarının farklı yönlerden kıyaslanması gibi pek çok konuyu ele almıştır.

Bu çalışmada söz konusu yayının 543-580 aralığında 11 Ocak 1906 ve 4 Ekim 1906 tarihleri arasında yayımlanan sayıları ele alınmıştır. Bu aralıkta edebî metinlerde azaldığı kadın konulu haber, duyuru, sohbet ve deneme türünde metinlerin ise arttığı görülmüştür. Bu metinlerde

²⁵ İsimsiz, "Petersburg Kadınları", *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 545, 12 Kânun-i Sani 1321, 4-6.

²⁶ İsimsiz, "Muhavere-i Nisaiye", *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 573, 3 Ağustos 1322, 1-2.

modernleşme sürecinin getirdiği değişimden hareketle 'ideal kadın' profili çizilerek bu kadının sahip olması beklenen özellikler ifade edilir. Yayımlanan metinlerden kadının, modernleşme süreci ile başlayan gelişim ve değişimin önemli bir parçası hâline getirilmeye çalışıldığı yorumu çıkarılabilir.

Osmanlı Devleti Avrupa'da yaşanan gelişmeleri devlet yapısında ve toplum içinde yerleştirmeye çalışmıştır ancak bunu Osmanlı kültür yapısını ve İslami kaideleri terk etmeden gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Bu çabanın, toplumu şekillendirmeyi, eğitmeyi ve aydınlatmayı amaçlayan basın yayın faaliyetlerinde de yerini aldığı görülmüştür. *Hanımlara Mahsus Gazete* etrafında yapılan okuma ve yorumlamalarda, modernleşme hareketinde toplumun nasıl şekilleneceğine siyasal otoritenin tavrının yön verdiği görülür. Söz konusu yayında bir ideal kadın oluşturma çabasında bu tavrın etkisi tespit edilmiştir. Kadın kimliğinin eğitilmiş, iyi bir Müslüman, iyi bir eş ve iyi bir anne özellikleriyle inşa edilmeye çalışıldığı görülmüştür.

Hanımlara Mahsus Gazete'de yaratılmak istenen ideal kadın; eğitilmiş, bilgili, kültürlü, İslamiyet'in gereklerine göre yaşayan, becerikli, donanımlı ve anneliği de bu özellikler ile pekiştirerek toplum içinde varlığını devam ettirir. *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yayımlanan metinlerde nasıl bir kadın, nasıl bir eş ve nasıl bir anne istendiği sorusuna cevap arandığı görülmüştür. Kadın eş olarak anlayışlı, evin yönetiminde sözü geçen ve erkeklerle karşılıklı sorumluluklar çerçevesinde evlilik kurumunu önemseyen özelliklere sahiptir. Evlilik kurumu önemsenir çünkü evlilik, toplumun niteliğini zenginleştirecek araçlardan biridir. Süreli yayında incelenen metinlerde özellikle yeni neslin yetiştiricisi konumunda bulunduğu için kadının, 'anne' kimliği ile ön plana çıkarıldığı tespit edilmiştir. İnşa edilmek istenen modern ve eğitilmiş toplumun oluşabilmesi için annenin eğitilmiş ve modernleşmenin bir parçası olması beklenir. Kadın tek başına bir birey olarak ele alınmaz ve bireysel haklarından bahsedilmez. *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin ideal kadın anlayışına göre kadınlar, annelik ve eşlik rollerinden bağımsız değerlerdir.

Süreli yayının incelenen sayılarında Avrupalı kadınlarla ilgili haberlere sıkça yer verildiği görülür. Bu metinlerde Avrupalı kadınların özellikle çalışma hayatı bakımından erkeklerle eşit konumda yer alması üzerinde

durulması dikkat çekicidir. Söz konusu metinlerin, kadınların çalışma konusunda erkeklerle aynı yeterliliklere sahip olduğu fikrini savunduğu görölr. Avrupalı kadınların kamusal alanda Osmanlı kadınlarından daha iyi koŐullara sahip oldukları belirtilir. Fakat İslamiyet'in kadının hayatını olumlu etkilediği savunularak Osmanlı kadınının bu bakımdan daha Şanslı bulunduğu görölr.

Gazete ve dergi gibi basılı yayınlardan hareketle dönemin toplum yapısı hakkında bilgilere ulaŐılabilir. Bu yayınlarda kadın odaklı ise dönemdeki kadın hareketinin özellikleri, faaliyetleri ve kapsamı hakkında veriler elde etmek mümkündür. Bu yayınlarda incelenmesinin, günümüz okuyucuları ve araŐtırmacıları ile buluŐturulmasının literatüre önemli bir katkı sağlayacağı tartışmasıdır. *Hanımlara Mahsus Gazete* ve diğer kadın süreli yayınlarda devrin anlayıŐında nasıl bir kadın profili oluŐturulmak istendiğine ulaŐılır.

Hanımlara Mahsus Gazete'de kadının belli sınırlar içerisinde toplumda ve modernleşme hareketinin içerisinde yer alması gerektiği kabul edilmekle birlikte çocuk yetiştirmek ve eŐine karşı görevleri öne çıkarılır. Kadın evin idarecisi olarak aktarılırken kamusal alanda idareci veya yönetici olarak gösterilmez. *Hanımlara Mahsus Gazete*'de kadının eğitiminin, meslek tercihlerinin ve ilişki biçimlerinin sınırları çizilerek modernleşme ve gelenek arasında bir denge kurulmaya ŐalıŐılmıŐtır.

TeŐekkür: Bulunmamaktadır.

Etik Beyan: Araştırma etik beyan gerektirmemektedir.

Çıkar ÇatıŐması Beyanı: Çıkar çatıŐması bulunmamaktadır.

Hakem DeĐerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Bu araştırma için finansal destek alınmamıŐtır.

Kaynaklar / References

- Akgün, B. (2018). *Osmanlı kadın kimliğinin inşasında Terakki-i Muhadderat* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Akça, H. (2022). *Ataerkilliğin manevi kızları*. Kimlik Yayınları.
- Argunşah, H. (2013). Ahdiye ile Ceylan arasında bir Jön Türk: Ahmet Mithat Efendi'nin Feminizmi. *Electronic Turkish Studies*, 8(9), 1-16.
- Berktaş, F. (2006). *Tarihin cinsiyeti*. Metis Yayınları.
- Berktaş, F. (2021). *Tek Tanrılı dinler karşısında kadın*. Metis Yayınları.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik inşası*. Aşina Kitaplar Yayınları.
- Budak, A. (2014). *Osmanlı modernleşmesi gazetecilik ve edebiyat*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Çakır, S. (2010). *Osmanlı kadın hareketi*. Metis Yayınları.
- (haz.) Çiçekler, M. & Andı, F. (2009). *Yeni harflerle Hanımlara Mahsus Gazete (1895-1908) seçki*. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi.
- De Beauvoir, S. (2019). *İkinci cinsiyet-II*. (G. A. Savran, Çev.) Koç Üniversitesi Yayınları.
- Demirdirek, A. (2011). *Osmanlı kadınlarının hayat hakkı arayışının bir hikayesi*. Ayizi Yayınları.
- Elçi, D. (2020). *Anneliğin toplumsal inşası ve anne olamayan kadınlar* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Mersin Üniversitesi.
- Ertuğ, H. R. (1985). *Türkiye'de yabancı dilde basın*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Gece, İ. (2014). *Hanımlara Mahsus Gazete'de edebî faaliyet* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Muhavere-i nisaiye. (3 Ağustos 1322). *Hanımlara Mahsus Gazete*, 573.
- Petersburg kadınları. (12 Kânun-i Sani 1321). *Hanımlara Mahsus Gazete*, 545.
- Amerika'da işçi kadınlar. (4 Eylül 1322). *Hanımlara Mahsus Gazete*, 579.
- Avrupa Kadınları. (6 Temmuz 1322). *Hanımlara Mahsus Gazete*, 569, 4-5.
- Dalgıç kız. (10 Ağustos 1322). *Hanımlara Mahsus Gazete*, 574.
- Düğünlerimiz. (9 Şubat 1321). *Hanımlara Mahsus Gazete*, 548.

- Hanımlara ait: lazıme:3 okuyup yazmak, lazıme 4: mütalaa. (Kânun-i Sani 1321). *Hanımlara Mahsus Gazete*, 544.
- Kadın avukat. (7 Nisan 1322). *Hanımlara Mahsus Gazete*, 556.
- Kadın zabıt kâtibi. (6 Temmuz 1322). *Hanımlara Mahsus Gazete*, 569.
- Kızımın çeyizi. (23 Mart 1322). *Hanımlara Mahsus Gazete*, 554.
- Madam Curie çocukluğunda. (18 Mayıs 1322). *Hanımlara Mahsus Gazete*, 562.
- Muhavere-i nisaiye. (Kânun-i Sani 1321). *Hanımlara Mahsus Gazete*, 544.
- Muhavere-i nisaiye. (2 Mart 1322). *Hanımlara Mahsus Gazete*, 551.
- Muhavere-i nisaiye. (7 Nisan 1322). *Hanımlara Mahsus Gazete*, 556.
- Muhavere-i nisaiye. (27 Nisan 1322). *Hanımlara Mahsus Gazete*, 559, 1-2.
- Muhavere-i nisaiye. (15 Haziran 1322). *Hanımlara Mahsus Gazete*, 566.
- Muhavere-i nisaiye. (20 Temmuz 1322). *Hanımlara Mahsus Gazete*, 571.
- Muhavere-i nisaiye. (10 Ağustos 1322). *Hanımlara Mahsus Gazete*, 574.
- Tahammül-i nisvan. (9 Şubat 1321). *Hanımlara Mahsus Gazete*, 548.
- Valideler ve şefkat maderane. (12 Kânun-i Sani 1321). *Hanımlara Mahsus Gazete*, 545.
- Viyana'da işçilik mektebi. (8 Haziran 1322). *Hanımlara Mahsus Gazete*, 565.
- Kanter, B. (2021). "Terakki-i Muhadderât ve Hanımlara Mahsus Gazete'de öteki ya da rol model: Avrupalı ve Amerikalı kadınlar. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 13(26), 29-56.
- Koç, H. (2019). Hanımlara Mahsus Gazete'deki hikâyeler ve temaşa fikri. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 59(2), 333-361.
- Koloğlu, O. (1992). *Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de basın*. İletişim Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet öncesinde Türk kadını (1839-1923)*. T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Öztürk, G. (2014). *Osmanlı kadın hareketi öncülerinden Hanımlara Mahsus Gazete'de ideal evlilik ve aileye bakış* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Namık Kemal Üniversitesi.
- Saadet. (Temmuz 1322). Bir gazete muhabiresinin sergüzeşti. *Hanımlara Mahsus Gazete*, 569.

Tanpınar, A. H. (2018). *19. Asır Türk edebiyatı tarihi*. Dergâh Yayınları.

TDK, (Türk Dil Kurumu). *Türk Dil Kurumu sözlükleri*. 14 Haziran 2024 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.

Victor. (2 Mart 1322). Hıfzı Sıhha-i etfal. *Hanımlara Mahsus Gazete*, 551,